

Ondersteuningsbehoeften rondom burgerschapsonderwijs binnen Internationale Schakelklassen

Adviezen voor het Expertisepunt Burgerschap

Sacha Lommen

In opdracht van het Expertisepunt Burgerschap

22 juni 2026

Managementsamenvatting

Onderzoeksprobleem

Ik heb voor het Expertisepunt Burgerschap onderzoek gedaan naar de ervaringen en ondersteuningsbehoeften van ISK-onderwijsprofessionals rondom burgerschapsonderwijs. Dit onderzoek kwam tot stand naar aanleiding van een gebrek aan ondersteuning voor deze doelgroep. Daarnaast heb ik onderzoek gedaan naar de ervaringen van go-, vo-, en ISK-docenten over de eventuele spanning tussen de burgerschapsopdracht en de politieke en maatschappelijke realiteit.

Methoden

Voor dit onderzoek heb ik een kwalitatieve onderzoeksopzet gebruikt. Ik heb semigestructureerde interviews afgenomen met tien ISK-onderwijsprofessionals. Acht hiervan zijn docent, één is een coördinator, en één is een curriculumontwikkelaar burgerschap. Ook heb ik gesproken met medewerkers van SLO, LOWAN, het ministerie van OCW, en de Inspectie van het Onderwijs. De verzamelde data zijn geanalyseerd via een thematische analyse, waarmee thema's zijn geïdentificeerd om tot relevante resultaten te komen. Voor het onderzoek naar de maatschappelijke spanningen is er, naast de tien ISK-onderwijsprofessionals, met twee vo- en vier go-docenten gesproken.

Resultaten en conclusies

Uit de gesprekken met de ISK-onderwijsprofessionals bleek dat burgerschapsonderwijs volgens de respondenten één van de kerntaken van een ISK is en dat het belangrijkste burgerschapsonderwerp kennismaken met de Nederlandse cultuur is. Ook blijkt er op veel ISK's een ondersteunende schoolcultuur te zijn met hechte teams. Wel voelen de respondenten zich onvoldoende ondersteund door zowel de overheid als praktijkorganisaties en maken de respondenten vrijwel al hun lesmateriaal zelf of passen het aan vanuit andere sectoren. Ze geven aan vooral veel behoefte te hebben aan erkenning voor de aparte context waarin zij werken. Daarnaast zouden ze graag meer met collega's willen uitwisselen en zou een ISK-methode veel rust brengen in de lessen. Ook het Expertisepunt Burgerschap kan hier een rol in spelen.

Uit het onderzoek over maatschappelijke spanningen bleek dat er veel verschil zat tussen de sectoren. Terwijl de vo-docenten dit weinig merkten, voelden de ISK-docenten deze spanningen een stuk meer. Wel waren algemene maatschappelijke spanningen in alle sectoren zichtbaar. Er was hierbij echter geen grote behoefte aan ondersteuning. Mijn aanbeveling hierin zou dan ook zijn om vooral de bestaande handreikingen en ondersteuningsvormen verder uit te lichten, zodat docenten dit makkelijker kunnen vinden.

Advies

Aan de hand van deze resultaten, heb ik drie aanbevelingen geformuleerd voor het Expertisepunt Burgerschap:

1. **Erkenning van ISK als aparte doelgroep** door ze onder de aandacht te brengen bij aanbieders en aparte info voor deze doelgroep aan te bieden.
2. **Faciliteren van uitwisseling** tussen ISK's door het opzetten van leernetwerken, het maken van een schoolvoorbeeld, en het organiseren van workshops.
3. **Werken aan naamsbekendheid** zodat ISK's weten dat het Expertisepunt Burgerschap er ook voor hen is.

Deze maatregelen kunnen helpen de ondersteuning voor ISK-professionals op het gebied van burgerschapsonderwijs te verbeteren, waardoor ook die sector zich meer gezien voelt.

Inhoudsopgave

<i>Managementsamenvatting</i>	2
<i>Inhoudsopgave</i>	4
<i>Inleiding</i>	5
Opdracht	5
Doel van het adviesrapport	5
Introductie onderzoek	5
<i>Scriptieonderzoek</i>	7
Onderzoeksopzet	7
Resultaten	7
Conclusies	8
<i>Aanbevelingen</i>	9
Aanbeveling 1: Erkenning van ISK als aparte doelgroep	9
Aanbeveling 2: Faciliteren van uitwisseling tussen ISK's	11
Aanbeveling 3: Werken aan naamsbekendheid	12
<i>Onderzoek maatschappelijke spanningen</i>	14
Doel onderzoek	14
Resultaten	14
Conclusies	16
<i>Conclusie</i>	18
<i>Literatuurlijst</i>	20

Inleiding

Opdracht

De opdrachtgever van dit adviesrapport is het Expertisepunt Burgerschap, een organisatie met de opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur, en Wetenschap om scholen te helpen met het vormgeven en uitvoeren van hun burgerschapsonderwijs. Ik kreeg aanvankelijk de opdracht om onderzoek te doen naar de invloed van maatschappelijke spanningen op burgerschapsonderwijs. Het Expertisepunt Burgerschap was benieuwd of er een spanning zat tussen de wettelijke burgerschapsopdracht die scholen hebben om de basiswaarden van de democratie uit te leggen en de verharding van de maatschappelijke debatten. Uiteindelijk heb ik hier een kleiner onderzoek naar gedaan onder een aantal voortgezet (vo) en gespecialiseerd (go) onderwijs docenten. De resultaten van dit onderzoek zijn later in dit rapport te lezen.

In overleg met het Expertisepunt Burgerschap heb ik me tijdens mijn scriptieonderzoek gefocust op de Internationale Schakelklassen (ISK). Toen ik erachter kwam dat er überhaupt weinig onderzoek is naar burgerschapsonderwijs op deze scholen, heb ik mijn focus verbreed naar burgerschapsonderwijs in het algemeen op ISK's. Dit kwam zowel voort uit een gebrek aan wetenschappelijke literatuur rondom dit onderwerp als uit een gebrek aan kennis over deze doelgroep binnen het Expertisepunt Burgerschap. Ik heb daarom gekeken naar de ervaringen en ondersteuningsbehoeften van ISK-docenten rondom burgerschapsonderwijs en de praktische aanpak hiervan op ISK's.

Doel van het adviesrapport

Het doel van dit adviesrapport is om meer duidelijkheid te creëren over de ervaringen en ondersteuningsbehoeften van onderwijsprofessionals binnen de ISK op het gebied van burgerschapsonderwijs. Door de houding van onderwijsprofessionals tegenover burgerschapsonderwijs, de uitdagingen in het vormgeven en uitvoeren hiervan binnen de ISK, en de specifieke ondersteuningsbehoeften te identificeren en hier aanbevelingen op te formuleren, hoop ik bij te dragen aan het verbeteren van zowel de ondersteuning die ISK-onderwijsprofessionals ontvangen als de erkenning die zij voelen voor hun onderwijssector. Deze aanbevelingen zijn specifiek geformuleerd voor het Expertisepunt Burgerschap als opdrachtgever van dit onderzoek. Voor aanbevelingen voor andere praktijkorganisaties, beleidsmakers, en vervolgonderzoek, kun je mijn scriptie “Deze Kinderen Hebben ook Recht op Goede Boeken” (Lommen, S., 2026) lezen.

Introductie onderzoek

Het Expertisepunt Burgerschap heeft van het ministerie van Onderwijs, Cultuur, en Wetenschap de opdracht gekregen om alle scholen te helpen met het vormgeven en uitvoeren van de

wettelijke eisen voor burgerschapsonderwijs. Er is echter momenteel weinig tot geen aanbod specifiek voor de ISK-doelgroep. Hoewel ISK's gebruik zouden kunnen maken van het aanbod voor de VO-doelgroep, is dit vaak niet passend.

ISK-scholen zijn speciaal voor jongeren vanaf 12 jaar die nieuw zijn in Nederland en de taal nog niet voldoende beheersen om in het reguliere onderwijs in te kunnen stromen. In ongeveer twee jaar tijd volgen zij onderwijs op een ISK-school met een specifieke focus op Nederlands als tweede taal (NT2) en het kennismaken met de Nederlandse cultuur. Het grootste deel van deze jongeren heeft een vluchtachtergrond, anderen zijn kinderen van bijvoorbeeld arbeidsmigranten of expats. ISK-scholen zijn niet verankerd in de wet; wettelijk vallen ze dus onder reguliere VO-scholen en moeten ze deze kerndoelen volgen. ISK-scholen staan echter vaak voor specifieke uitdagingen: hun leerlingen spreken de taal nog niet (genoeg), hebben soms nog niet eerder onderwijs gevolgd, kennen de Nederlandse cultuur niet, en hebben vaak te maken met traumatische (vlucht)ervaringen (Divosa, 2025; Pharos, 2017).

Om te onderzoeken wat de ervaringen van ISK-onderwijsprofessionals zijn met de huidige ondersteuning rondom burgerschapsonderwijs, heb ik gesprekken gevoerd met ISK-docenten, een ISK-coördinator, en een curriculumontwikkelaar burgerschap op een ISK. Daarnaast heb ik gesproken met het SLO, LOWAN, het ministerie van OCW, en de Inspectie van het Onderwijs over hun aanbod voor, ervaringen met, of ideeën over deze doelgroep. Tijdens de gesprekken met de onderwijsprofessionals ben ik ingegaan op hun houding richting burgerschapsonderwijs, de sociale invloed die zij hierin ervaren, en de vaardigheden die zij denken nodig te hebben voor het geven hiervan. Ook is er gesproken over de feitelijke realisatie van hun burgerschapsonderwijs, waarbij te denken valt aan de werkvormen die ze gebruiken, de structuur van burgerschapsonderwijs op hun school, en de versterkende en belemmerende factoren hieromheen. Ten slotte heb ik de respondenten gevraagd naar de ondersteuningsbehoeften die zij hebben op dit gebied. Daarna heb ik op basis van deze resultaten aanbevelingen geformuleerd voor het verbeteren van de begeleiding die hen wordt aangeboden. Dit adviesrapport focust op de aanbevelingen die ik specifiek aan het Expertisepunt Burgerschap wil meegeven.

Scriptieonderzoek

Onderzoeksopzet

Voor mijn scriptie heb ik een kwalitatief exploratief determinantenonderzoek uitgevoerd met een focus op het verkennen van de attitude, aanpak en ondersteuningsbehoeften rondom burgerschapsonderwijs binnen ISK-scholen. Voor de dataverzameling heb ik topicinterviews uitgevoerd met 10 ISK-onderwijsprofessionals. Hierdoor kon ik gedetailleerde informatie verzamelen over hun ideeën, ervaringen, en uitdagingen. Ook kon ik hierdoor doorvragen over interessante bevindingen of uitspraken. Deze data zijn gecodeerd in NVivo 15. Tijdens deze analyse zijn fragmenten tekst gelabeld en vervolgens ondergebracht in relevante thema's. Deze thema's zijn geïnterpreteerd om tot resultaten en aanbevelingen te komen.

Resultaten

Ik zal de bevindingen van mijn onderzoek opsplitsen naar de drie onderzoeksvragen waar ik mee gewerkt heb. Ten eerste bleek dat ISK-onderwijsprofessionals burgerschap als één van de belangrijkste taken van de ISK zien, aangezien ze hun leerlingen wegwijs willen maken in Nederland. Hieraan gerelateerd is de bevinding dat vooral de Nederlandse cultuur, de politiek en democratie, en het bespreken van actualiteiten belangrijke burgerschapsonderwerpen zijn voor ISK-docenten. Verder valt ook op dat ISK-onderwijsprofessionals veel steun ervaren van collega's en de schoolleiding. Wel blijkt er weinig invloed van ouders op het burgerschapsonderwijs, mogelijk doordat veel leerlingen hier zonder ouders wonen. Verder blijkt vooral een open houding van belang voor het geven van burgerschapsonderwijs en is uitgebreide kennis over burgerschapsonderwijs volgens de participanten van ondergeschikt belang.

Bij de gesprekken over de realisatie van burgerschapsonderwijs vallen drie dingen op. Ten eerste, alle docenten geven aan hun lesmateriaal vooral zelf te maken of aan te passen vanuit andere sectoren, omdat het bestaande aanbod vaak te talig is of te weinig basisuitleg geeft over de onderwerpen. Ook valt op dat sommige respondenten veel druk ervaren vanuit zowel de maatschappij als de politiek om hun leerlingen te laten integreren, maar dat ze hierin een tegenstelling ervaren met de ondersteuning die ze hiervoor ontvangen. Ten slotte vallen de schoolstructuren op: bijna alle scholen geven burgerschapsonderwijs als vak, in plaats van het door het hele onderwijsaanbod heen te integreren.

Ten slotte beamen alle participanten het idee dat er een gebrek is aan ondersteuning rondom burgerschapsonderwijs voor ISK-scholen. Hoewel docenten aangeven het gebrek te snappen vanwege hun kleine en diverse doelgroep, hebben ze wel 'schreeuwend' behoefte aan meer ondersteuning. Dit zou hen niet alleen veel tijd besparen, maar zou ook zorgen voor rust in hun

lessen en meer continuïteit tussen de verschillende ISK's. Er zit veel overlap tussen de soorten ondersteuning die ze graag zouden willen. Zo is er veel behoefte aan uitwisseling; de onderwijsprofessionals hebben het idee dat elk ISK nu het wiel aan het uitvinden is en zouden graag met collega's willen praten over hun ervaringen en uitdagingen rondom dit onderwerp. Verder is er veel vraag naar een methode of lespakket voor burgerschapsonderwijs op de ISK. Ten slotte hebben de respondenten vooral veel behoefte aan erkenning: ze willen graag dat de overheid herkent dat hun doelgroep sterk verschilt van het reguliere vo en dat gezien wordt hoeveel moeite zij doen om hun leerlingen te helpen met hun ontwikkeling in Nederland.

Hier haakt LOWAN bij aan; in ons gesprek gaf een adviseur van LOWAN (persoonlijke communicatie, 15 april 2026) aan dat ze heel blij zijn dat het Expertisepunt Burgerschap überhaupt de ISK-doelgroep wil helpen en wil bijdragen aan de bewustwording over deze doelgroep. Wel zouden ze het fijn vinden als er ISK-specifieke informatie op de website zou komen, die desnoods doorlinkt naar LOWAN. Ook vinden ze het fijn als het Expertisepunt Burgerschap aandacht blijft vragen voor deze doelgroep, zodat aanbieders dit ook in gedachten blijven houden.

Conclusies

De conclusie van mijn scriptieonderzoek onderstreept dat burgerschapsonderwijs een kerntaak is van de ISK en dat hier hard aan gewerkt wordt binnen deze scholen. Het is echter ook duidelijk geworden dat docenten zich hier niet erkend en ondersteund voelen en dat ze veel behoefte hebben aan betere ondersteuning voor hun doelgroep. Hoewel sommige respondenten al erg blij zijn met het Expertisepunt Burgerschap, zijn ze niet allemaal bekend met de organisatie. Ook de respondenten die het Expertisepunt wel kennen, gaven aan dat het Expertisepunt een belangrijke rol kan spelen in de ondersteuning van deze doelgroep, mits het aanbod meer op de ISK-doelgroep wordt toegespitst.

Aanbevelingen

Op basis van de resultaten van mijn scriptieonderzoek, blijkt dat er grote behoefte is aan meer ondersteuning rondom burgerschapsonderwijs voor ISK-scholen. Als voorbeelden hiervan worden vooral erkenning, uitwisseling, duidelijke wettelijke kaders, en een ISK-specifieke methode genoemd. De aanbevelingen voor organisaties in het algemeen, beleidsmakers, en vervolgonderzoek kunnen gevonden worden in mijn scriptie (Lommen, S., 2026). Hieronder zal ik drie concrete aanbevelingen geven waarmee het Expertisepunt Burgerschap ISK-onderwijsprofessionals kan ondersteunen bij het vormgeven en uitvoeren van hun burgerschapsonderwijs.

Aanbeveling 1: Erkenning van ISK als aparte doelgroep

Uit de interviews met de respondenten bleek dat ze vooral veel behoefte hebben aan erkenning voor hun doelgroep. Veel van hen hebben het idee dat ze heel hard werken om hun leerlingen wegwijst te maken in Nederland, ondanks de specifieke uitdagingen die bij deze doelgroep komen kijken, maar dat deze inspanningen amper worden gezien door de politiek en de maatschappij. Ook werd door de respondenten aangegeven dat hoewel ze jullie aanbod waarderen, ze wel vaak de ISK-specifieke kennis en workshops missen. Door het LOWAN werd aangegeven dat ondanks het gebrek aan ISK-specifieke informatie, het wel wordt gewaardeerd dat jullie ook hulp willen bieden aan deze doelgroep. Binnen deze aanbeveling heb ik verschillende voorbeelden waarmee jullie kunnen werken aan meer erkenning voor de ISK-context.

Aparte ISK-informatie

De participanten die het Expertisepunt Burgerschap al kenden, gaven vaak aan de website te gebruiken om meer theoretische kennis op te doen. Ook gaf een participant aan gebruik te hebben gemaakt van zowel het adviestraject als de Quickscan. Mijn advies is om een aparte pagina of sectie te maken met informatie speciaal voor de ISK-doelgroep. Het mooiste zou zijn als dit als sector op de website komt, maar ik begrijp dat dit vanwege het gebrek aan wettelijke basis en de opbouw van de website moeilijk te realiseren is. Ik zou daarom adviseren om bij het vo-gedeelte van de website ook aparte kopjes te maken voor ISK. Dit zou bijvoorbeeld een paragraaf kunnen zijn op de pagina 'Wet- en regelgeving' over hoe ISK's om moeten gaan met de kerndoelen. Ook zouden er bij 'Inspiratie' ISK-specifieke links kunnen worden toegevoegd. Het zou ISK-professionals al enorm helpen als de informatie meer gebundeld is; zo zou er op de pagina over de kerndoelen een link kunnen komen naar de herziene handreiking "Burgerschap op de ISK" (LOWAN, 2026).

ISK-aanbod controleren

Ook werd er aangegeven door zowel een aantal participanten als door het LOWAN dat veel van het materiaal en de gastlessen die worden aangeboden aan ISK's niet passend zijn voor deze doelgroep. Hierin zou ik aanbevelen om de website door te lopen en te controleren welke links en materialen erin staan voor ISK's. Dit is al een keer gedaan, maar LOWAN gaf aan dat het materiaal dat zij nu op de site zagen staan nog niet echt geschikt is voor de ISK-doelgroep. Het Expertisepunt Burgerschap controleert uiteraard niet op kwaliteit, aangezien jullie al het aanbod moeten ontsluiten, maar het zou al helpen als jullie LOWAN naar het aanbod op de website laten kijken. Zij kunnen vervolgens aangeven welke materialen wel of niet geschikt zijn voor hun doelgroep, wat teruggekoppeld kan worden aan de aanbieders. Hierbij hoeft uiteraard niet gezegd te worden dat het materiaal niet goed is, maar kan er wel gevraagd worden of ze zeker weten dat dit geschikt is voor de ISK-doelgroep. Ook kunnen jullie ze eventueel koppelen aan het LOWAN om samen te kijken hoe het materiaal verbeterd kan worden.

ISK-doelgroep onder de aandacht brengen bij aanbieders

Veel participanten voelen zich niet alleen vergeten door de overheid, maar ook door onderwijsorganisaties. Naast de wens om meer erkenning voor hun werk te krijgen, gaven twee participanten ook aan graag te willen werken aan meer representatie binnen het werkveld. Ook dit is iets waar het Expertisepunt Burgerschap aan kan bijdragen. Mijn advies hierbij is om altijd te proberen een ISK-specifieke sessie te hebben bij evenementen zoals de Focus op Burgerschap-conferentie en de Burgerschapstafel. Vooral de Burgerschapstafel is hierbij van belang, omdat hier veel aanbieders komen. Door in ieder geval één sessie hier aan te bieden over de ISK-doelgroep, komt er meer representatie voor deze scholen, worden aanbieders eraan herinnerd dat ook deze doelgroep materialen nodig heeft, en kunnen aanbieders meer leren over de behoeftes of context van deze specifieke doelgroep.

ISK-school als voorbeeld voor regulier onderwijs

Ten slotte zou ik aanbevelen om ook ISK-scholen te gebruiken als voorbeeld voor andere (reguliere) scholen. In mijn onderzoek ben ik heel veel mooie initiatieven en hechte schoolteams tegengekomen, waar veel reguliere scholen van zouden kunnen leren. Door een ISK-school als voorbeeld te gebruiken en aan te geven dat ook reguliere scholen hiervan kunnen leren, worden ISK's meer erkend voor het werk dat zij leveren op het gebied van burgerschapsonderwijs. Ook kunnen reguliere scholen die bijvoorbeeld een diverse doelgroep hebben of nieuwkomersleerlingen opvangen na de ISK hiervan leren; hoe ga je om met zo'n doelgroep en hoe gebruik je verschillende culturele achtergronden als voordeel voor je burgerschapsonderwijs? Ook denk ik dat veel ISK's een voorbeeld kunnen zijn voor andere scholen op het gebied van schoolcultuur en collective teacher efficacy. Naast dat dit zou helpen

met het krijgen van meer erkenning voor ISK-docenten, zou het ook de band tussen reguliere scholen en ISK-scholen kunnen versterken, een punt dat veel respondenten ook noemden als verbeterpunt. ISK's zouden bijvoorbeeld meegenomen kunnen worden als schoolvoorbeeld video of als inspiratieverhaal in het volgende magazine.

Aanbeveling 2: Faciliteren van uitwisseling tussen ISK's

Naast erkenning bleek uit de resultaten ook dat ISK's veel behoefte hebben aan uitwisseling. Ze weten vaak niet of hun burgerschapsonderwijs wel goed is en hebben het idee dat ISK's allemaal zelf het wiel aan het uitvinden zijn. Als ze elkaar vaker zouden kunnen spreken en zien, dan wordt meer inzichtelijk wie waaraan werkt en hoe ze elkaar kunnen helpen. Ook zou het een inspiratiebron kunnen zijn waarmee ze hun eigen burgerschapsonderwijs verder vorm kunnen geven. Er zijn meerdere manieren waarop het Expertisepunt Burgerschap deze uitwisseling zou kunnen faciliteren.

Leernetwerken

Een voorbeeld dat door de respondenten zelf werd genoemd is een leernetwerk waar ISK-docenten samen kunnen komen om materiaal te maken voor burgerschapsonderwijs. Op deze manier kan er gedeeld materiaal komen waar alle ISK's gebruik van kunnen maken, zodat ze het niet allemaal zelf hoeven te doen. LOWAN (persoonlijke communicatie, 15 april 2026) gaf in ons gesprek aan dat ze wel bijeenkomsten organiseren voor andere leergebieden, maar nog niet voor burgerschap. Ze vonden dit wel een interessante bevinding en gaan kijken of ze hier verder aan kunnen werken.

Schoolvoorbeelden

Ook gaven veel respondenten aan überhaupt graag te willen zien hoe het burgerschapsonderwijs eruitziet op andere scholen. Het liefst doen ze dit door lessen te bezoeken op andere scholen, maar dat dit vaak niet lukt door tijdgebrek. Als jullie dit zouden kunnen faciliteren, zou dat voor ISK-professionals heel fijn zijn. Er werd bijvoorbeeld een voorbeeld genoemd tijdens het Onderwijspanel over een organisatie die dit al doet. Ik zou aanraden om groepen te faciliteren van scholen uit dezelfde regio die één keer in de paar maanden bij elkaar op bezoek gaan met specifieke vragen. Dit gebeurt volgens mij ook al tijdens de leernetwerken en kan op die manier gecombineerd worden met het bovenstaande advies.

Andere docenten gaven aan dat het fijn is als ze dingen in hun eigen tijd kunnen doen. Ik raad daarom aan om ook een schoolvoorbeeld op te nemen met een ISK-school. Dit kunnen andere ISK's gebruiken als inspiratie, zonder er veel tijd aan kwijt te zijn. Ook past dit bij het laatste advies binnen aanbeveling 1 (ISK als voorbeeld voor regulier onderwijs gebruiken), aangezien reguliere

scholen hierdoor ook inspiratie op kunnen doen. Ik ben in mijn onderzoek al veel voorbeelden tegengekomen van mooie initiatieven op het gebied van burgerschapsonderwijs op de ISK en ben er dus van overtuigd dat er geschikte scholen hiervoor bestaan. Naast een schoolvoorbeeldvideo zouden dit ook inspiratieverhalen in het magazine kunnen zijn.

Workshops

Ten slotte wil ik jullie aanraden om meer workshops en sessies specifiek voor ISK's aan te bieden. Drie van de respondenten waren dit jaar aanwezig bij de ISK-specifieke sessie op de Focus op Burgerschap-conferentie. Allemaal gaven ze aan dit heel fijn te vinden, omdat dit weinig gebeurt. Deze sessie gaf ze de gelegenheid om met collega's hun uitdagingen en ideeën te bespreken en liet ze zien dat zij niet de enige waren met deze vragen. ISK-docenten zijn vaak ook geïnteresseerd in sessies voor het VO, omdat ze gewend zijn aan het aanpassen en zelf maken van materialen, maar gaan het liefst naar sessies specifiek voor hun doelgroep. Wel zou ik hierin willen meegeven dat de respondenten aangaven vooral veel tijd te willen om met elkaar in gesprek te gaan; presentaties zijn ook interessant, maar ze hebben meer behoefte aan het uitwisselen van ervaringen.

Aanbeveling 3: Werken aan naamsbekendheid

Ten slotte zou ik aanraden om nog meer te werken aan de naamsbekendheid van het Expertisepunt Burgerschap onder ISK-onderwijsprofessionals. Hoewel zes van de tien respondenten het Expertisepunt Burgerschap kenden, hadden twee daarvan enkel op de website gekeken. Drie waren aanwezig op de Focus op Burgerschap-conferentie en één heeft gebruikgemaakt van de Quicksan Burgerschap en een adviestraject. Deze respondenten waren erg tevreden over het Expertisepunt Burgerschap, ondanks het gebrek aan ISK-specifieke informatie. De andere vier respondenten hadden echter nog niet gehoord van het Expertisepunt Burgerschap en ik denk dat hier nog veel te winnen valt. Veel respondenten hadden namelijk moeite met het vormgeven van burgerschapsonderwijs, een vraag waar het Expertisepunt uiteraard veel hulpmiddelen voor heeft, en behoefte aan meer duidelijkheid over wat er van hen verwacht wordt.

De grootste verantwoordelijkheid hiervoor ligt, volgens mij, bij de politiek en het ministerie van OCW. OCW (persoonlijke communicatie, 8 juni 2026) gaf aan dat ze momenteel gesprekken aan het voeren is met betrokken partijen over mogelijke kaders voor wetgeving rondom nieuwkomersonderwijs. In september 2026 wordt een Kamerbrief verwacht van de staatssecretaris van Onderwijs en Emancipatie, en dit onderwerp wordt naar verwachting in het najaar van 2026 besproken in de Tweede Kamer. Wel gaf OCW aan dat er momenteel nog geen plannen zijn voor ISK-specifieke kerndoelen.

Ik denk dat het Expertisepunt Burgerschap, voordat er aan de beleidskant iets verandert, al veel onduidelijkheid bij scholen kan wegnemen. Wel is het van belang dat duidelijk wordt voor ISK-docenten dat het Expertisepunt Burgerschap ook voor hen bedoeld is. Naamsbekendheid kan op verschillende manieren vergroot worden, maar ik denk dat een belangrijke manier de link met LOWAN is. Door op de bijeenkomsten van het LOWAN aanwezig te zijn, leren meer ISK-docenten het Expertisepunt Burgerschap kennen en kan duidelijk gemaakt worden dat deze ondersteuning ook voor hen is.

Onderzoek maatschappelijke spanningen

Doel onderzoek

Naast mijn scriptieonderzoek, heb ik me beziggehouden met een kleiner onderzoek naar de invloed van maatschappelijke spanningen op burgerschapsonderwijs. Het Expertisepunt Burgerschap was benieuwd of docenten uit het po, vo, go, en ISK-onderwijs een spanning voelden tussen de wettelijke burgerschapsopdracht en de politieke en maatschappelijke realiteit. Het Expertisepunt Burgerschap verwachtte namelijk dat er een discrepantie zou kunnen zitten tussen het feit dat docenten hun leerlingen de democratische basiswaarden moeten meegeven en dat zowel het politieke als het maatschappelijke debat ondertussen steeds verder verhardt. Ik heb hierover gesproken met twee docenten van verschillende scholen uit het vo en vier docenten van twee verschillende scholen uit het go, beide van cluster 4. De gesprekken met de vo-docenten waren individueel en met de go-docenten heb ik een groepsgesprek gevoerd. Ook heb ik hier vragen over gesteld aan de tien respondenten van mijn scriptieonderzoek. Het is helaas niet gelukt om een po-docent te vinden om hierover te spreken.

Resultaten

Voortgezet onderwijs

Vo-docenten geven aan niet echt een spanning tussen de opdracht en de realiteit te voelen. Wel geven ze aan dat hun leerlingen de maatschappelijke spanningen voelen. Zo geeft één docent aan dat haar leerlingen vaak met vragen komen over maatschappelijke spanningen en dat ze haar mening hierover willen weten. De informatie hierover halen ze vaak van sociale media of gesprekken met vrienden en in de maatschappijleerles willen ze hier vooral achtergrondinformatie over. Wel geeft ze aan dat op haar school weinig discussie is hierover, omdat de leerlingen over het algemeen in dezelfde politieke bubbel zitten. Wel is er verschil tussen de docenten; in de ene klas is de manosphere bijvoorbeeld een groot onderwerp, terwijl dat in haar eigen les minder naar voren komt. Ook merkt ze een verschil tussen hoe maatschappijleerdocenten en andere vakdocenten maatschappelijke onderwerpen bespreken, waarin de andere docenten vaak minder genuanceerd de onderwerpen bespreken omdat ze zich minder op deze gesprekken voorbereiden. Ook beïnvloeden de persoonlijke meningen en achtergronden van docenten welke onderwerpen ze bespreken en op welke manier.

Ook de andere docent geeft aan dat leerlingen vooral informatie halen van onlinebronnen zoals Instagram en de NOS. Ook geeft ze aan, net als de andere docent, dat Trump en rechtsextremisme onderwerpen zijn die veel spelen in de klas. Deze docent geeft echter wel aan dat ze de maatschappelijke spanningen soms in de klas merkt; leerlingen maken soms opmerkingen naar elkaar waardoor een onveilige sfeer kan ontstaan als de docent niet ingrijpt. Deze docent geeft specifiek aan dat ze niet denkt dat docenten zich bewust zijn van de spanning

tussen de burgerschapsopdracht en de maatschappelijke en politieke realiteit. Waar deze docent echter mee worstelt, is de mate van neutraliteit die je moet behouden. Ze geeft aan meningen altijd te nuanceren en verschillende perspectieven te laten zien, maar dat ze ook duidelijk wil maken wat de feiten zijn.

De docenten geven aan vooral behoefte te hebben aan achtergrondinformatie: beiden willen vooral meer informatie over gelaagde onderwerpen, zodat ze zichzelf makkelijker kunnen inlezen in ingewikkelde discussies. Een docent vindt het bijvoorbeeld fijn om korte video's te hebben aan de hand waarvan ze maatschappelijke onderwerpen kan bespreken. De ander geeft aan vooral nieuwsartikelen te gebruiken. Sowieso vinden ze korte werkvormen het fijnst, omdat er in de les altijd te weinig tijd is. Van tevoren was de verwachting dat dit zou verschillen tussen docenten uit verschillende vakgebieden, maar dit lijkt niet zo te zijn. Een docent geeft maatschappijleer en de ander aardrijkskunde, maar er zat geen verschil tussen de onderwerpen waarover ze meer achtergrondinformatie willen. Deze verschillen lijken meer persoonsafhankelijk te zijn; één van de docenten gaf bijvoorbeeld aan dat zij hele andere vragen krijgt dan haar meer conservatieve collega. Zelf gaf ze aan dat dit beide kanten op werkt: leerlingen voelen zich waarschijnlijk bij bepaalde docenten vrijer om sommige onderwerpen aan te kaarten, en tegelijkertijd focussen docenten zelf ook op andere onderwerpen.

Gespecialiseerd onderwijs

De go-docenten gaven wel aan meer onduidelijkheid te voelen over de burgerschapsopdracht. Zo vinden ze het soms ingewikkeld om waarden zoals tolerantie uit te leggen, terwijl niet alle bevolkingsgroepen diezelfde waarden delen. Ze vinden dan het bijbrengen van normen en waarden, zoals in de kerndoelen beschreven, een hele grote opdracht en vragen zich af tot waar hun opdracht om deze uit te dragen reikt. Ook horen ze van leerlingen dat zij het raar vinden dat hun deze normen en waarden worden aangeleerd, terwijl de regering zelf ruzie maakt en die waarden niet uitdraagt. Ook vinden leerlingen het soms ingewikkeld om het feit dat sommige partijen, zoals de PVV, worden uitgesloten door andere partijen te verenigen met wat zij leren over hoe de democratie werkt. Verder zit er een verschil tussen de normen en waarden die ze aangeleerd krijgen op school en wat ze zien op sociale media. Docenten proberen dat te erkennen zonder het goed te praten, maar vinden dat wel ingewikkeld.

Ook go-leerlingen halen, net als vo-leerlingen, hun informatie vooral van sociale media. De onderwerpen die aan bod komen, zijn vergelijkbaar met die in het vo; vooral oorlogen in bijvoorbeeld Oekraïne en Gaza vinden leerlingen eng en ook Trump wordt veel besproken. Veel go-leerlingen hebben hier volgens de docenten extra uitleg bij nodig, omdat ze het moeilijk vinden de situatie te begrijpen met alleen het (Jeugd)journaal. De docenten geven aan dat go-

leerlingen vaak heftige uitspraken kunnen doen, maar dat ze ook vooral angstig worden van het nieuws dat ze meekrijgen. Omdat deze uitspraken vaak acuut opkomen, is het niet heel makkelijk om docenten hierin te ondersteunen. Wel zouden de docenten het fijn vinden om handvatten te hebben voor hoe je zo'n gesprek voert zonder bijvoorbeeld andere culturen te beledigen. Hier verschillen de go-docenten van de vo-docenten: waar vo-docenten achtergrondinformatie over specifieke onderwerpen willen, zouden go-docenten het vooral fijn vinden om algemeen ondersteund te worden.

Internationale Schakelklassen

Bij Internationale Schakelklassen (ISK) voelen docenten wel de spanning tussen de burgerschapsopdracht en de politieke realiteit. Zo gaf één docent op een LOWAN-bijeenkomst aan dat hij er veel moeite mee had om zijn leerlingen bij te brengen dat gelijkheid één van de belangrijkste Nederlandse waarden is, terwijl zijn leerlingen elke dag worden gediscrimineerd. Ook vertelde een andere docent dat hij niet snapte dat de politiek het zo belangrijk vindt dat zijn leerlingen integreren in de samenleving, maar er tegelijkertijd niks gedaan wordt om ze hierbij te helpen. Ook worstelen de ISK-docenten met de kerndoelen waar ze zich aan moeten houden, aangezien die volgens hen niet passen bij hun doelgroep.

Ook gaven de participanten aan dat leerlingen vaak in de klas vertellen over momenten waarop zij gediscrimineerd worden en dat de meeste leerlingen veel meekrijgen over de debatten rondom vluchtelingen. Sommige docenten geven aan maatschappelijke spanningen alleen te bespreken als de leerlingen dit zelf opbrengen, terwijl andere respondenten dit juist onderdeel maken van hun les. Een docent vertelde bijvoorbeeld dat ze wil dat haar leerlingen voorbereid zijn op de Nederlandse samenleving en weten wat er speelt. Wel gaven veel respondenten aan dat het lage taalniveau van veel leerlingen ervoor zorgt dat niet iedere leerling evenveel meekrijgt van de maatschappelijke debatten die in Nederland spelen.

Conclusies

De spanning tussen het beleid en de maatschappelijke en politieke realiteit lijkt dus erg verschillend ervaren te worden door de sectoren. Terwijl vo-docenten dit amper voelen, is er onder go-docenten al meer onduidelijkheid over hoe ver hun taak reikt. Ook lijken go-leerlingen deze discrepantie meer te zien dan vo-leerlingen. Op ISK's lijkt dit gevoel het sterkst te leven; docenten vinden de basiswaarden die ze moeten voorleven en uitleggen moeilijk verenigbaar met de realiteit voor hun leerlingen, die veel discriminatie tegenkomen.

Maatschappelijke spanningen worden echter door leerlingen van alle sectoren gevoeld en ook alle docenten worden hiernaar gevraagd. Hoe hiermee omgegaan wordt, verschilt per sector en

docent. Sommige docenten bespreken de actualiteiten aan de hand van vragen van leerlingen, terwijl anderen dit als onderdeel van hun taak als docent zien.

Er lijkt geen eenduidige behoefte te zijn onder docenten aan ondersteuning op dit vlak. De ondersteuning die genoemd wordt, handleidingen rondom het omgaan met spanningen in de klas en achtergrondinformatie over gelaagde maatschappelijke onderwerpen, bestaat veelal al. Mijn aanbeveling aan de hand van dit onderzoek zou daarom zijn om dit vooral meer uit te lichten voor docenten, zodat zij weten wat voor ondersteuning er bestaat en waar ze dit kunnen vinden.

Conclusie

Aan de hand van mijn onderzoek naar de ondersteuningsbehoeften van ISK-onderwijsprofessionals op het gebied van burgerschapsonderwijs, presenteer ik in dit rapport mijn bevindingen en aanbevelingen aan het Expertisepunt Burgerschap. Deze zijn gebaseerd op interviews met tien ISK-onderwijsprofessionals en gesprekken met vier expertorganisaties.

Advies

Ik heb drie aanbevelingen geformuleerd voor het Expertisepunt Burgerschap, met daarbij verschillende voorbeelden van hoe dit aangepakt kan worden:

1. Erkenning van ISK als aparte doelgroep

- Aparte ISK-informatie: zorg dat er ook specifieke informatie voor ISK's op de website staat, zodat het voor hen duidelijker wordt wat er van de school verwacht wordt.
- ISK-aanbod controleren: kijk samen met LOWAN naar het aanbod dat momenteel op de site staat en breng aanbieders op de hoogte als dit niet lijkt te passen bij de ISK-doelgroep.
- ISK-doelgroep onder de aandacht brengen bij aanbieders: zorg op bijeenkomsten zoals de Burgerschapstafel ook voor specifieke ISK-sessies, zodat aanbieders meer leren over de behoeften van ISK-scholen.
- ISK als voorbeeld voor andere scholen: gebruik ISK-scholen als voorbeeld voor reguliere scholen op het gebied van bijvoorbeeld de schoolcultuur & de binding van het team.

2. Faciliteren van uitwisseling tussen ISK's

- Leernetwerken: organiseer leernetwerken waar ISK's samen kunnen komen om lesmateriaal te ontwikkelen.
- Schoolvoorbeelden: maak een schoolvoorbeeld over een ISK-school, zodat ISK's kunnen zien hoe het burgerschapsonderwijs op een andere school geregeld is.
- Workshops: zorg bij bijvoorbeeld de Focus op Burgerschap-conferentie dat er in ieder geval één sessie speciaal voor ISK-scholen is, waar ISK-docenten elkaar kunnen spreken over hun ervaringen en uitdagingen.

3. Werken aan naamsbekendheid

- Zorg ervoor dat meer ISK-scholen het Expertisepunt Burgerschap kennen en weten dat dit ook voor ISK-scholen bedoeld is, bijvoorbeeld door aanwezig te zijn op LOWAN-dagen.

Naast de aanbeveling voor dit scriptieonderzoek, wil ik het Expertisepunt Burgerschap ook adviseren om de materialen en handleidingen voor het bespreken van maatschappelijk gevoelige onderwerpen meer uit te lichten, zodat docenten deze makkelijker weten te vinden.

Door aan de drie aanbevelingen voor de ISK-context te werken, kan het Expertisepunt Burgerschap bijdragen aan een betere ondersteuning van ISK-docenten op het gebied van burgerschapsonderwijs, waardoor zij meer tijd overhouden voor hun leerlingen in plaats van het zoeken en maken van materiaal.

Literatuurlijst

- Divosa. (2025, 2 oktober). *Jongeren en inburgering: onderwijs voorop*. Geraadpleegd op 6 juni, van <https://www.divosa.nl/publicaties/jongeren-en-inburgering-onderwijs-voorop/onderwijs/internationale-schakelklas-isk>
- Lommen, S. (2026). *“Deze Kinderen Hebben ook Recht op Goede Boeken”: Kwalitatief Determinantenonderzoek naar de Ondersteuningsbehoeften onder Onderwijsprofessionals op Internationale Schakelklassen (ISK) rondom Burgerschapsonderwijs* [Masterscriptie]. Universiteit Utrecht.
- LOWAN. (2026). *Handreiking: conceptkerndoelen & inhouden burgerschap op de ISK*. <https://www.lowan.nl/wp-content/uploads/2026/03/2026-herziene-handreiking-burgerschap-isk-versie-2.0.pdf>
- Pharos. (2017, maart). *Handreiking psychische problematiek bij vluchtelingkinderen en -jongeren*. https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2018/10/psychische_problematiek_bij_vluchtelingkinderen_en-jongeren-handreiking.pdf